

Aandachtspunten

voor de

‘Nationale strategie
voor duurzame ontwikkeling’

Resultaat van de adviesradenconferentie
in het kader van de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling,

Utrecht, 1 juni 2001

Inhoudsopgave

Voorwoord	3
1. Inleiding	5
1.1 Aanleiding	5
1.2 Aanpak	5
1.3 De aard van dit verslag	6
2. Aandachtspunten	7
2.1 Ambitieniveau	7
2.2 Begrippenkader	7
2.3 Bewaking van kernwaarden	8
2.4 De themakeuze	9
2.5 Naar duurzame ketens en individueel handelingsperspectief	10
2.6 Samenwerking publiek-privaat: leren sturen op doelen	11
2.7 Informatie als hefboom: organiseer maatschappelijke feedback	11
2.8 Context voor verantwoordelijkheid: de menselijke maat	13
2.9 Leren van lopende transitie	14
3. Tien tips tot slot	15

Voorwoord

Dit is een verslag van de conferentie Nationale Strategie voor Duurzame Ontwikkeling, die op 1 juni jl. gehouden is te Utrecht. Deze conferentie is tot stand gekomen dankzij de bijdrage van de verschillende adviesraden. De conferentie heeft als doel bouwstenen te leveren aan de ministeriële regiegroep die belast is met de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling (NSDO).

In Nederland bestaan er raden die adviseren over de kennis die wenselijk wordt geacht voor het nemen van de juiste beleidsbeslissingen. Daarnaast zijn er raden die adviseren over het beleid zelf. Voorbeeld van een sectorraad is het Innovatiecentrum Groene Ruimte en Agrocluster. Voorbeeld van beleidsraden zijn de Raad voor Verkeer en Waterstaat (RVW) en Adviesraad Internationale Vraagstukken (AIV). De Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid (WRR) heeft van al deze raden de breedste taak meegekregen: de hoofdlijnen van het gehele beleid.

Dit jaar zal de Nederlandse Regering haar nationale strategie voor duurzame ontwikkeling uitbrengen. Daarin moet de vraag aan de orde komen wat er onder duurzame ontwikkeling wordt verstaan. Duurzame ontwikkeling lijkt een synoniem te worden voor een breed welvaartsbegrip. Het is aantrekkelijk om alles wat gewenst wordt geacht het predikaat duurzaam mee te geven. Deze discussies zijn tijdens de radenconferentie opgemerkt en verwacht wordt dat deze in de nationale strategie aan de orde zullen komen.

Ook de raden willen graag een bijdrage leveren aan het tot stand brengen van een effectieve strategie op weg naar duurzame ontwikkeling. Ze doen dat elk vanuit hun specifieke taak:

- Het verwoorden van de ideeën.
- Het zorgen voor de maatschappelijke sectoren.
- Het duiden van kennis van processen die noodzakelijk is voor het nemen van adequate beleidsbeslissingen.
- Het adviseren over de doelstellingen.
- Het evalueren van het beleid.
- Het aanreiken van mogelijke instrumenten.
- Het duiden van nieuwe bestuurlijke arrangementen.

Het doel van de conferentie is met meerdere raden bouwstenen aan te dragen voor de NSDO. Door deel te nemen aan deze conferentie hebben zij gezamenlijk input geleverd aan de ministeriële regiegroep die belast is met het opstellen van de Nationale strategie voor duurzame ontwikkeling.

Duurzaamheid vergt echter meer dan integratie tussen de beleidsterreinen binnen een departement. Het beoordeelt het beleid op twee belangrijke aspecten, namelijk het draagvermogen van de aarde op de langere termijn en de zekerheid van een menswaardig bestaan voor mensen in onze maatschappij als elders in de wereld. Dat betekent forse hersengymnastiek voor veel raden, die nu de consequenties voor meerdere aspecten van het functioneren van de maatschappij in hun aanbevelingen moeten betrekken.

Meer samenhang in het beleid, zodat maatregelen elkaar niet tegenwerken, is van belang voor met succes toewerken naar duurzame ontwikkeling. En dat kan niet zonder dat de organisatie van de overheid en wellicht ook andere onderdelen van de maatschappij daaraan worden aangepast. Allerlei regels, procedures en criteria staan nu duurzame ontwikkeling nog in de weg. Het is zaak die op het spoor te komen en

aan te passen.

Duurzaamheid is geen objectief gegeven maar het oordeel van een maatschappij. Verschillen van opvatting over wat nodig is voor duurzaamheid zullen daarom blijven bestaan. Maar de raden zijn het er over eens dat het huidige beleid verre van duurzaam is. Er ligt een grote uitdaging voor lokale gemeenschappen en voor de mensheid als geheel. Overheden hebben de verplichting randvoorwaarden te scheppen waardoor de maatschappij uitdagingen kan waarmaken.

Annemiek Rijckenberg
dagvoorzitter van de conferentie

1. Inleiding

1.1 Aanleiding

Tijdens de conferentie van Europese milieuadviesraden (EEAC) te Stockholm, februari 2001, werd onder de titel 'Greening Sustainable Development Strategies' een gezamenlijke inbreng geformuleerd ten behoeve van de Sustainable Development Strategy op Europees niveau.

Ter plekke ontstond bij de Nederlandse vertegenwoordiging het idee om in Nederland een vergelijkbare conferentie te organiseren, waarin de inbreng van de diverse Nederlandse beleidsadviesraden zou worden gebundeld ten behoeve van de Nederlandse nationale strategie voor duurzame ontwikkeling (NSDO). Afsproken werd dat de VROM-raad deze conferentie zou organiseren.

Op 1 juni 2001 was het zover. In Grand Hotel Karel V te Utrecht werd deze conferentie gehouden. Aanwezig waren leden van raad en/of medewerkers van secretariaat van de volgende adviesraden: de Wetenschappelijke Raad voor het Regeringsbeleid, de Raad voor het Landelijk Gebied, de Raad voor Maatschappelijke Ontwikkeling, het InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster, de Raad voor verkeer en waterstaat, de Adviesraad voor Internationale Vraagstukken, de Raad voor Cultuur en de VROM-raad. Vanuit de Sociaal Economische raad was een waarnemer aanwezig in verband met een nog door de SER uit te brengen advies ten behoeve van de NSDO. Vijf leden van het projectteam NSDO hebben de conferentie bijgewoond.

1.2 Aanpak

Het was niet de bedoeling tot een gemeenschappelijk advies van alle deelnemende raden te komen. Een dergelijke aanpak vraagt om formele vaststelling in alle afzonderlijke raden. Daarvoor ontbreekt de tijd.

Gekozen is voor een aanpak, waarbij deelnemers spreken op persoonlijke titel, maar wel vanuit de achtergrond van de door de afzonderlijke raden uitgebrachte of binnenkort uit te brengen adviezen. In de wandelgangen was te horen dat de aanwezigen deze vorm van contact met leden van andere adviesraden een inspirerende ervaring vonden, die wellicht nog eens herhaald kan worden.

De conferentie werd geopend met een bijdrage over de begripsvorming rond duurzame ontwikkeling¹. Vervolgens werden de 5 thema's aangesneden zoals ze ook in de NSDO worden gehanteerd:

- duurzaam consumeren/produceren / voedsel / landbouw
- naar een informatiemaatschappij / een leven lang leren
- waterlust en –last
- migratie en vergrijzing / armoedebestrijding / tweedeling
- klimaat / mobiliteit / energie

Deze lijst van 5 thema's werd aangevuld met een 6^e thema:

- een stad vol leven / een goede leefomgeving.

¹ *Algemeen geaccepteerd is dat bij duurzame ontwikkeling uitgegaan wordt van de sociale, economische en ecologische dimensie en dat ontwikkelingen recht doen aan een aantal waarden die zijn gedefinieerd. Het is een soort afwegingskader en de terreinen hebben geen primaat.*

Per thema werd door een spreker van een raad die daar sterk bij betrokken is een korte inleiding gehouden, gevolgd door een co-referaat, waarbij gebruik werd gemaakt van recent verschenen of binnenkort te verschijnen adviezen. Vervolgens was korte tijd beschikbaar voor vragen en discussie. Mede vanwege de nog vrij abstracte invulling die tot nu toe aan de NSDO is gegeven, bleef de discussie vrij abstract met hier en daar verrassend concrete doorkijkjes. Uit dit geheel van inleidingen en korte uitwisseling van gedachten is het nu volgende analytische verslag gedestilleerd.

1.3 De aard van dit verslag

De ordening van dit verslag volgt niet de thema's, maar bestaat uit een aantal punten van commentaar op en overweging bij de nu voorliggende NSDO-stukken. Deze betreffen voor een deel het ambitieniveau van de NSDO, gaan voor een deel over de gehanteerde begrippen, zijn deels gericht op de proceskant en deels gericht op operationalisering van elementen van duurzame ontwikkeling.

De raden hopen met deze bijdrage mee te werken aan een betere en effectievere nationale strategie voor duurzame ontwikkeling, en zijn graag bereid op onderdelen nader te adviseren.

2. Aandachtspunten

2.1 Ambitieniveau

De klankkleur van de gehele dag was, dat er nog onvoldoende ambitie blijkt uit de eind mei verspreide stukken van de NSDO. Kern van een NSDO zou moeten zijn 'het in overeenstemming brengen van de behoeften op korte termijn met de langetermijnwaarden'. De nu gehanteerde ondertitel van de NSDO luidt: "Alles op aarde heeft waarde". Nederland zou internationaal, op de VN-conferentie over Milieu en Ontwikkeling in Johannesburg, september 2002 (Rio+10), maar ook nationaal moeten laten zien dat een NSDO met een dergelijke leidraad verstrekkende en ingrijpende gevolgen kan en moet hebben op de wijze waarop wij nu met onze leefomgeving omgaan, lokaal, nationaal en mondiaal.

Dat vraagt van politici een blik op de lange termijn die te weinig gebruikelijk is. Zij moeten daarvoor bij wijze van spreken over hun eigen schaduw heen springen. Uiteraard is er begrip voor de kortetermijndynamiek en de logica van het politieke proces waarbij je misschien wel moet scoren in drie minuten NOVA om uiteindelijk je ideeën in het Staatsblad terecht te laten komen. Maar juist dit onderwerp noodzaakt tot een strategie die het bestuurlijk compromis overstijgt en van langetermijnvisie getuigt.

Hoopgevend is dat de minister-president de leiding heeft genomen van de ministeriële regiegroep die politiek eindverantwoordelijk is voor de te formuleren nationale strategie. Het zou een krachtig signaal zijn, als de minister-president ook voor de feitelijke *uitvoering* van de NSDO de eindverantwoordelijkheid neemt. Bovendien zal de NSDO leidend zijn voor de Regeringsverklaring van het komende Kabinet.

2.2 Begrippenkader

Een duurzaamheidsbegrip waar iedereen het zijne of het hare in kwijt kan, maakt wel een snelle carrière door, maar verliest ook weer snel aan waarde. Niet alles wat positief is, of wat aanspreekt, of wat uitstraling heeft, hoeft met het begrip duurzaamheid getooid te worden. Hanteer een nauw gedefinieerd begrip waarin de zorg voor toekomstige welvaart en welzijn gecombineerd kan worden met de zorg voor het behoud van de natuurlijke omgeving met haar hulpbronnen. Dit behoud van welvaart, welzijn en milieu veronderstelt ook een bepaalde vormgeving van de samenleving op het economische, ecologische en het sociale vlak, waardoor houdbaarheid en flexibiliteit worden gegarandeerd. De huidige instituties die zijn ingericht volgens huidige preferenties van onze samenleving, moeten robuust genoeg zijn om langdurig te kunnen functioneren, maar ook mogelijkheden tot verandering in zich dragen om te kunnen voldoen aan veranderende omstandigheden in de toekomst. De kernwaarden zelf moeten behouden blijven, terwijl de concrete invulling ervan zich aan moet kunnen passen aan de (verschoven) preferenties van toekomstige generaties. Dat impliceert een dynamisch systeemevenwicht. Houdbaarheid heeft altijd te maken met een keuze voor bepaalde kernwaarden die we willens en wetens in stand willen houden. De discussie over duurzame ontwikkeling is dus altijd de discussie over nu gewenste en voor later te handhaven waarden.

2.3 Bewaking van kernwaarden

De volgende vraag is dan: hoe houdt men gewenste waarden vast, hoe geef je die duurzame ontwikkeling vorm zodanig dat ze niet bij de eerste maatschappelijke of politieke rimpeling ter discussie komt. Daarvoor worden vier voorbeelden genoemd: **indexen voor de Quality of life**: Beleidsgevoelige indicatoren die nauwkeurig de kwaliteit van het leven kunnen uitdrukken, kunnen aangeven of er van vooruitgang dan wel stilstand of achteruitgang sprake is, en helpen sturen op het versterken van de gewenste kernwaarde(s).

Ecologische schuld/Ecologische balans

Analoog aan de staatsschuld: lastig te berekenen, maar als er eenmaal consensus is over die berekening gaat die schuldquote als een zelfstandig en langdurig effectief instrument werken. De ecological footprint is een variant van dit ecologische schuld-begrip.

Technische institutionalisering van gedrag

(ook wel de Berlijnse sleutelmethode genoemd). Je kunt met alle macht proberen het gedrag van mensen te veranderen met normen en vooral met sancties; extrinsieke instrumenten die beperkt effectief zullen zijn. Vaak is het mogelijk en wellicht effectiever om via technologische middelen je doel te bereiken. Zo werkt het naar verwachting beter om auto's te maken die niet harder kunnen dan 120 km per uur dan te proberen mensen te motiveren om niet harder te rijden terwijl de auto dat wel kan. Duurzaam bouwen is een goed voorbeeld. Van nieuwe, duurzaam gebouwde huizen wordt verwacht dat zij een levensduur van 100 jaar hebben. Alles wat je daarin verbetert, heeft langdurig effect.

Berlijnse sleutelmethode

Een hotel in Berlijn raakte voortdurend sleutels kwijt omdat gasten die bewust of onbewust vergaten af te geven bij vertrek. Door de sleutel zo groot en zwaar te maken dat het gewoon erg onpraktisch werd om hem mee te nemen, wilden de gasten die sleutel maar wat graag afgeven als ze de deur uitgingen. Geen problemen meer: gedrag verandert door technische aanpassing.
Bron: De Berlijnse sleutel, Bruno Latour, 1997

Zelfbinding

Jezelf een bepaalde norm opleggen en je daar dan vervolgens ook aan houden. Zoals Odysseus zijn makkers vroeg om hem aan de mast vast te binden. Dat is meer dan zelfregulering. We kennen deze vorm al heel lang, zie het voorbeeld van de rechtsstaat. Dit is een prima systeem dat al meer dan twee eeuwen functioneert. Het bevat een grondwettelijk vastgelegde kern van waarden. De waarden gaan met de tijd mee en worden weliswaar wisselend uitgevoerd wordt. Niet zonder spanningen en turbulenties maar toch krachtig aanwezig, én duurzaam. Analoog aan de waarden van de rechtsstaat zou je ook de waarden van duurzaamheid kunnen vastleggen. Bijvoorbeeld in de Grondwet. Maar dan met alle consequenties van dien. Je bindt jezelf aan maat en regel die daarna door andere personen en andere instanties in onafhankelijkheid worden bewaakt: brandgangen tussen wetgever en uitvoerder, zoals ook de rechterlijke macht de lange termijn rechtsstaat bewaakt en de Nederlandse Bank het financiële langetermijnbeleid.

Wat is duurzame ontwikkeling

Duurzame ontwikkeling is niet synoniem aan alles wat wenselijk is. Duurzame ontwikkeling gaat over het gebruik maken van natuurlijke hulpbronnen op zo'n manier dat ook in de verre toekomst er voldoende van beschikbaar blijft. Daarom moet er een onderscheid worden gemaakt tussen kernwaarden van duurzaamheid en voorwaarden die moeten leiden tot het realiseren van kernwaarden van

duurzaamheid. Is een maatschappelijk ideaal als emancipatie of sociale rechtvaardigheid nu zo'n kernwaarde of toch meer een voorwaarde? Een rechtvaardige samenleving is niet per definitie een milieuvriendelijke samenleving! Zijn de kernwaarden van duurzaamheid te formuleren los van het actuele of gewenste maatschappelijke systeem? Is de veronderstelling dat een leven lang leren voorwaarde is voor duurzaamheid, gebaseerd op causaal verband en empirische waarneming of vooral op een politiek mechanisme dat in onze huidige context allerlei kwesties aan duurzaamheid worden gekoppeld omdat ze dan in the picture zijn, 'erbij horen', voor subsidie in aanmerking komen? Dat is weliswaar een begrijpelijk en veelvuldig gehanteerd mechanisme maar bemoeilijkt de discussie en de focus op de kernwaarden.

Hier wordt geraakt aan een basaal onderscheid tussen een wetenschappelijke wijze van denken en een politieke benadering van duurzame ontwikkeling. En die politieke benadering heeft zijn eigen wetmatigheden: de definities en de gehanteerde begrippen worden ook nadrukkelijk geformuleerd met het oog op de proceskant, met het oog op betrokkenheid van vele deelnemende partijen en herkenbaarheid van eigen invalshoeken.

2.4 De themakeuze

De themakeuze die nu in de NSDO wordt gehanteerd, roept de nodige vragen op. Waarom juist deze thema's? Deze vorm van ordenen leidt als het ware tot verzamelthema's waarbinnen slechts met enige moeite een lijn van samenhang kan worden gedacht. Dat heeft het risico van teveel uitwaaieren waardoor de NSDO wel een grote herkenbaarheid kent (hoog gezelligheidsgehalte, voor elk wat wils) maar noodzakelijke impact ontbreekt. Duurzaamheid gaat zodoende over alles en dus uiteindelijk over niets. Wil duurzaamheid een adequaat handelingsperspectief kunnen bieden, dan is het noodzakelijk om het voldoende onderscheidend te definiëren, en die onderscheidendheid moet ook in de themakeuze terugkomen.

Er wordt verder een breed ondersteund pleidooi gevoerd om het **thema biodiversiteit en natuur** als afzonderlijk thema zichtbaar te maken. Nederland is een dichtbevolkt land en legt een grote druk op de resterende open ruimte. De huidige milieudruk is te groot voor belangrijke delen van de biodiversiteit. Er zijn tal van internationale verplichtingen aangegaan om natuur en biodiversiteit te behouden, maar het ontbreekt aan voldoende effectief en samenhangend beleid. De Europese Raad in Gothenburg heeft het belang van natuur en biodiversiteit nog eens onderstreept en in de Europese strategie voor duurzame ontwikkeling krijgt het een prominente plaats. Dit zijn goede argumenten om ook in de Nederlandse strategie meer aandacht te schenken aan dit thema. Misschien is het onderscheid tussen kernwaarden en voorwaarden bruikbaar voor een meer transparante ordening. Volgens sommigen valt in dat geval het thema demografie (waarin migratie en vergrijzing aan de orde komen) er zeker uit. Dat geldt misschien ook de thema's armoedebestrijding en het voorkomen van tweedeling, en naar een informatiemaatschappij / een leven lang leren. Hoe belangrijk de thema's op zich ook zijn. Ook wordt gevraagd zichtbaar aan te sluiten bij de thema-indeling die in de Europese strategie voor duurzame ontwikkeling wordt gehanteerd. Het is onlogisch als Nederland met een sterk afwijkende indeling gaat komen.

Als alternatief voor de nu voorliggende themakeuze werd de suggestie gedaan, om actueel lopende ontwikkelingsprocessen (bijvoorbeeld reconstructie zandgronden, of de paradigmawisseling in het omgaan met water) te toetsen aan

duurzaamheidscriteria. Toets dan op consistentie in conceptvorming, op evenwicht tussen economische vitaliteit, sociale rechtvaardigheid en ecologische duurzaamheid. The proof of the pudding is the eating. Dan ontstaat de noodzaak om sectoraal en verkokerd denken te vervangen door een integrale benadering. Maar integratie is pas mogelijk als eerst per domein een grondige analyse wordt gemaakt.

2.5 Naar duurzame ketens en individueel handelingsperspectief

Belangrijk element in de NSDO zal moeten zijn dat productie- en consumptieprocessen, maar ook processen als zorg en onderwijs, transparant worden en op de menselijke maat worden gedimensioneerd. Als je de consument aanspreekt op **eigen verantwoordelijkheid** (in tegenstelling tot een moreel en normatief appèl) moeten ze ook kunnen kiezen voor verantwoord gedrag. Dus moet je zorgen voor handelingsperspectief, voor regelgeving die daarop aansluit, voor een 'menselijke maat' van die processen zodat deelnemers overzicht hebben, oorzaak en gevolg kunnen zien, keuzes kunnen maken. Dat geldt voor de producent en voor de consument.

Dat geldt voor voedsel en voedselkwaliteit, voor transport en energie en voor de plaats van de **agrarische sector**. Dat is eigenlijk de eerste sector die inmiddels echt laat zien dat de onbalans tussen de drie peilers economie, sociaal en ecologie, op den duur onhoudbaar is. De agrosector zal moeten verdwijnen uit de opgedrongen eenvormigheid. Het zal weer deel moeten worden van haar omgeving en haar verantwoording moeten nemen voor de streek en het landschap, voor de consument en voor de natuur en het milieu.

Speciaal in Nederland moeten daarbij nog drie onderwerpen worden genoemd die cruciaal zijn voor het naderbij brengen van duurzame ontwikkeling. Daarbij gaat het bijvoorbeeld om **toerisme** en **transport**. Nederlanders gaan zeer vaak op buitenlandse vakantie en belasten daarmee sterk het milieu, zowel door het (vlieg)vervoer naar de locatie, als de vele bebouwing die nodig is voor de vakantiehuisvesting, de versterking van de natuur en de lokale cultuur en door het watergebruik. Maar ook binnenlandse toerisme veroorzaakt milieudruk. Het transport in Nederland en door Nederlandse bedrijven elders in Europa zijn belastend voor hete milieu en vertonen nog steeds een sterke groei. De conclusies van de Europese raad in Gothenburg bevatten hierover belangrijke noties over hoe daarmee moet worden omgegaan.

Bij de liberalisering van de **energiemarkt** is veel te weinig nagedacht over de definiëring van het publieke belang en de rol die daarbij van de overheid moet worden verwacht. Die discussie loopt achter de feiten aan, en dat is de verkeerde volgorde. Wel positief is het feit, dat de liberalisering van de energiemarkt voor de consument start met groene stroom en dat de 'grijze' stroom pas na enige tijd volgt. De nutsbedrijven gaan zich daarmee profileren op het leveren van groene stroom en proberen via die route een zo groot mogelijk deel van de consumentenmarkt te krijgen. Deze strategie van fasering van de liberalisering kan een hefboomwerking hebben voor de marktpositie

Omgekeerde Marshall-hulp?

Waarom zouden we niet de niet-gouvernementele organisaties (NGO's) in de Verenigde Staten ondersteunen bij hun pogingen om het energiebeleid van president Bush meer in overeenstemming met Kyoto te brengen? De VS hebben destijds met hun Marshall-hulp ook grote invloed gehad op de vormgeving van de Europese na-oorlogse samenleving. Dat is een wederdienst waard!

van groene stroom, aan vraag- en aanbodzijde. Belangrijk aandachtspunt daarbij is het internationale aspect: je zult moeten samenwerken met veel andere landen, wetend dat die soms een geheel andere positie kiezen als het om de publieke belangen gaat (zie de Verenigde Staten en Frankrijk).

2.6 Samenwerking publiek-privaat: leren sturen op doelen

Publiek-private samenwerking is niet alleen een item bij ruimtelijke ontwikkelingsprocessen. Juist bij vormgeven aan duurzame ontwikkeling kunnen pps-constructies mogelijkheden bieden die de overheid alléén nooit heeft. De overheid moet richting geven aan maatschappelijke en technologische processen door te sturen op doelen, zonder eindbeelden voor te schrijven. De vraag is hoe dat te doen zonder te snel een bepaalde oplossingsrichting te kiezen wat later het verkeerde paard blijkt te zijn? Daartoe is de overheid onvoldoende toegerust en zullen nieuwe netwerken moeten worden ontwikkeld. Een kansrijk voorbeeld lijkt te zijn het model van innovatienetwerken, bijvoorbeeld het Innovatienetwerk Groene Ruimte en Agrocluster. Daar is een aparte arena gecreëerd waarin meerdere partijen hun creativiteit bundelen: bedrijfsleven, overheid, wetenschap, onderzoeksinstituten. Dat is een nieuwe institutionele setting waar overigens wel tijd moet worden ingeruimd om tot gezamenlijke ambitieformulering te komen. De overheid is één van de partijen via deelname vanuit departementen. Op die wijze wordt de relatie met de beleidsagenda gegarandeerd. Er wordt overigens een pleidooi voor gehouden dat de overheid bij de stimulering van technologische ontwikkeling ook fouten moet mogen maken. Daar rust nu een erg zwaar taboe op. Ook in de politiek wenst men vaak een mate van zekerheid die niet reëel is. We moeten de kunst leren van het omgaan met onzekerheden. Fouten moeten mogen, als de processen maar transparant zijn.

2.7 Informatie als hefboom: organiseer maatschappelijke feedback

De nieuwe informatietechnologie kan de consument aan directe keuzemogelijkheden helpen. De productie en toegankelijkheid van informatie verandert in indrukwekkend tempo en met nog onverkende mogelijkheden. Informatiestromen beïnvloeden de samenleving ingrijpend. Er ontstaan totaal andere maatschappelijke afrekensystemen en bijstuurmechanismen. Feedback van de consument, volstrekte openbaarheid van informatie en transparantie van ketens kunnen leiden tot ingrijpende wijzigingen in organisaties én kunnen free riders corrigeren op een veel effectiever manier dan overheidsoptreden dat ooit kan.

Lik op stuk via internet

De consument kan heel direct sturen: via een openbare website worden de wachttijden van een groot aantal regioziekenhuizen getoond, voor de uiteenlopende behandelingen. De informatie wordt door de ziekenhuizen zelf aangeleverd maar moet wel controleerbaar zijn. Daaruit blijken grote verschillen waardoor de consument met zijn/haar voeten kan stemmen. Ziekenhuizen zullen er alles aan doen om hun 'score' te verbeteren. Daar kunnen geen boze uitspraken van politici of nieuwe beleidsprogramma's tegenop.

Opvallend punt daarbij is dat Nederland nog erg voorzichtig is met het gebruikmaken van de kracht van publiciteit en het openbaar maken van gegevens. Deze informatie kan voor de consument een belangrijk hulpmiddel zijn bij het vormgeven van individuele verantwoordelijkheid. Goed doordachte vormen van 'naming and blaming' kunnen een nieuwe context voor individuele verantwoordelijkheid scheppen.

Wat zou er bijvoorbeeld gebeuren als je rondom Schiphol 500 richtmicrofoons plaatst. Je koppelt de geluidgegevens aan de vluchtschema's van de vliegmaatschappijen en vervolgens plaats je die gegevens online op internet. Als een bekende luchtvaartmaatschappij bij twee gelegenheden steeds de luidruchtigste blijkt te zijn, en de consument reageert daar op met een klacht of door niet bij die maatschappij te boeken, dan heeft de luchtvaartmaatschappij er een sterke prikkel bij om versneld stillere vliegtuigen aan te schaffen. Als je ook nog inzicht geeft in het energieverbruik per maatschappij dan kan de consument op meerdere aspecten kiezen.

Waar vroeger in kleine leefgemeenschappen **sociale controle** ook een functie had om de leefomstandigheden niet door free riders te laten verstoren, zo kun je een nieuwe vorm van **maatschappelijke feedback** organiseren om transparantie in maatschappelijke processen te bevorderen en via die aanpak trends om te buigen richting duurzaamheid.

2.8 Context voor verantwoordelijkheid: de menselijke maat

Systemen voor maatschappelijke feedback komen binnen handbereik. Om het eerder genoemde Schipholvoorbeeld te realiseren, is de overheid niet of nauwelijks nodig.

Een goed georganiseerde NGO kan dat ook zelf opzetten. De overheid is wel nodig als het gaat om het creëren van randvoorwaarden voor de menselijke maat in onder meer de zorg en het onderwijs. Het gaat dan om drie dimensies van maatschappelijke organisatie, namelijk **schaal**,

Schoolplein uit de anonimiteit

We hebben industriële logica toegepast op schoolsystemen. Steeds groter en efficiënter. Dat leidt tot onverwachte effecten. Op een schoolplein met 250 leerlingen is het nog mogelijk voor leraren om alle leerlingen te kennen. Bij 500 leerlingen is dat niet meer mogelijk en dan zie je de sociale cohesie verdwijnen met alle negatieve gevolgen van dien. Je kunt dan aan symptoombestrijding gaan doen, maar je kunt ook de menselijke maat terugbrengen: kleinere eenheden mogelijk maken.

sturing en samenhang. De onvermijdelijk toenemende grootschaligheid moet op een zo kleine **schaal** worden georganiseerd, dat de menselijke maat weer terugkomt. Dat mensen zich ook verantwoordelijk kunnen voelen voor hun aandeel in de sfeer, de voortgang, en resultaat etc.

Bij **sturing** gaat het om het overbruggen van de traditionele tegenstelling tussen top-down en bottom-up. Wijkbeheer met gedecentraliseerde budgetten is daar een voorbeeld van. Sturing op menselijke maat veronderstelt dat binnen een kader van goed afgebakende en handhaafbare randvoorwaarden minder op detail hoeft te worden gestuurd en meer beslissingsbevoegdheid op de 'werkvloer' kan worden gelegd.

Het is daarbij ook erg belangrijk dat de overheid initiatieven van onderop faciliteert met startsubsidies, met belonen van eigen initiatief en eigen verantwoordelijkheid. Vernieuwende initiatieven sterven soms een vroege dood omdat ze (nog) niet binnen sectorale subsidiestromen inpasbaar zijn: daar moet een oplossing voor komen.

Bij **samenhang** gaat het om het overbruggen van de traditionele tegenstelling tussen homogeniteit en heterogeniteit. De overheid zou ruimhartiger moeten aansluiten bij de wens tot herkenbaarheid en identificatie, en niet krampachtig moeten aansturen op maximale menging en afspiegeling van bevolkingsgroepen. Homogeniteit kan immers een belangrijke factor zijn in het bevorderen van identiteit. Voorwaarde is dan wel dat die homogeniteit gestalte krijgt in een open en heterogene omgeving.

Mensen hebben een **sociale infrastructuur** nodig om zich verantwoordelijk te kunnen voelen. Waar nodig moeten mensen geholpen worden om de benodigde vaardigheden te ontwikkelen en gebruik te maken van keuzemogelijkheden (empowered burgerschap; leren voor duurzaamheid). Met de kanttekening dat beïnvloeding van gedrag van individuen door de overheid en andere actoren zijn beperkingen kent. Er moet wel gezocht worden naar onorthodoxe verbindingen, waarbij bottom-up, het nemen van eigen verantwoordelijkheid, het leren kansen te benutten en het investeren in probleemoplossend vermogen van individu en samenleving eerste aanknopingspunten zijn.

Met de menselijke maat als referentiepunt ligt het voor de hand dat het schaalniveau van buurt/wijk/stad in ieder geval in de uitvoeringsfase een belangrijke invalshoek zal zijn voor de NSDO.

2.9 Leren van lopende transitities

Eerder in dit verslag werd gesteld dat de agrarische sector als eerste laat zien dat de onbalans tussen de drie peilers economie, sociaal en ecologie, op den duur onhoudbaar is. Er is echter een frappante overeenkomst met de wijze van omgaan met water in ons land. Die heeft ook nog maar kort geleden een paradigmawijziging ondergaan die nu nog onvoldoende is uitgekristalliseerd en ook nog niet voldoende is vertaald in een duurzame aanpak. In die zin als casus voor andere sectoren interessant, maar ook om het transitiedenken verder aan te scherpen.

De paradigmawisseling bestaat hierin, dat we tot voor kort de delta aanpasten aan het leven daarin, en dat we nu het leven moeten aanpassen aan de delta. Mee bewegen met het water in plaats van strijden tegen. Dat is in sociaal en cultureel opzicht werkelijk een ingrijpende ommekeer.

Wat daarbij opvalt - en daar zit een leerelement in voor andere sectoren die ook een transitie moeten doormaken - is, dat we te snel in discussies verzeild raken over wie wat betaalt en onder wiens verantwoordelijkheid de diverse uitvoeringskwesties vallen. Terwijl we nog onvoldoende helder hebben uitgediscussieerd wat we willen, wanneer er nu echt sprake is van een duurzaam meebewegen met water, welke individuele en collectieve risicoperceptie en welke normstelling daarbij horen.

In de NSDO wordt als uitgangspunt genomen, dat we droge voeten willen houden. Dat is een wel erg pragmatische benadering voor een nationale strategie voor duurzame ontwikkeling. Want als we de wetenschappers moeten geloven, dan is op de langere termijn het behoud van de delta zoals we die nu kennen, een verloren strijd. Als je echt op langere termijn op duurzaamheid aankoerst, moet je dat gegeven serieus nemen, zonder nu direct te stoppen met investeren in de Randstad. Maar dat langeretermijngegeven wordt ontlopen en daarmee feitelijk ontkend. Het zou interessant zijn om in het kader van de NSDO nu eens echt na te gaan wat we werkelijk willen: nog steeds de delta aanpassen aan onze wijze van leven en werken? Of andersom? Hoe komen we tot een maatschappelijk gedragen antwoord over duurzame doelen, zonder direct in te korte termijn kosten-batenanalyses terecht te komen?

Transitie wordt noodzaak

In 1000 jaar heeft Nederland zijn waterstaatszaken uitstekend op orde gebracht: afvoeren van water, zo snel mogelijk, en tot in de hoogste perfectie. En net toen we dachten dat het systeem zo ongeveer af was, op enkele 'details' als verdroging na, wordt er flink aan dat bouwwerk geschud. De randvoorwaarden blijken in korte tijd ingrijpend te wijzigen: er valt meer water, rivieren worden steeds meer regenrivieren in plaats van smeltwaterrivieren, de bodem zakt, en drogere periodes zijn langer aan het worden.

3. Tien tips tot slot

Een samenvatting geven van het voorgaande zou onrecht doen aan de veelheid en het uiteenlopende karakter van invalshoeken en abstractieniveaus. Ter afsluiting van deze bijdrage een tiental tips:

1. Kies voor een langetermijnperspectief, werk terug in de tijd en neem afstand van het actuele denken en doen.
2. Kies voor een heldere focus, een hoog ambitieniveau en een creatieve en non-conformistische aanpak.
3. Benader de nationale strategie voor duurzame ontwikkeling als een transitieproces en een bijdrage aan systeeminnovatie en leg de nadruk op leerprocessen.
4. Benadruk de samenhang van ecologie, economie en sociaal-cultureel sturend principe en wees attent op koppelingsmogelijkheden (conform de integratietoets uit het advies Het Belang van samenhang van de RLG) en op onbedoelde effecten.
5. Benut het veranderingspotentieel in de samenleving, sluit aan op bestaande initiatieven in de richting van duurzame ontwikkeling, gebruik lopende sociotechnische innovaties en neem de burger-consument serieus.
6. Adresseer de kansen vanuit mondiaal perspectief, maak een rangorde in termen van urgentie, stel prioriteiten, neem daarbij de mate van integratie als richtsnoer en geef voorrang aan ontwikkelingen die zich beleidsmatig nog in de schaduw bevinden, zoals duurzaam toerisme.
7. Onderwerp de huidige beleidsontwikkelingen aan een duurzaamheidstoets, vervang de Milieu-effectrapportage door een Duurzaamheidseffectrapportage.
8. Vervang de sectorale rapportages als Milieubalans en Natuurbalans door een Nationale Duurzaamheidbalans (conform de Brabantse Duurzaamheidbalans, die eind juni wordt gepresenteerd).
9. Investeer in kennisontwikkeling, zowel in theorievorming, verzameling en analyse van nieuwe data als in verspreiding en terugkoppeling
10. Besteed aandacht aan de decentralisatie van de NSDO naar het regionale en lokale niveau.

Bijlage: lijst van deelnemers

Andersson, mw. drs. E.A., secretariaat RLG

Beckers, prof. dr. Th.A.M., lid RLG (spreker)

Beckers-de Bruijn, mw. drs. M.B.C., lid InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster (spreker)

Beek, dr. K.W.H. van, lid RMO (spreker)

Berends, drs. R., secretaris muziek en muziektheater

Boois, mw. dr. H.M., de lid RLG(spreker)

Cramer, mw. prof. dr. J.M., lid RVW, lid SER(spreker)

Dankeman, mw. drs. I.E.M., lid AIV(spreker)

Flipphi, drs. R.F., secretariaat VROM-raad

Giltaij-Lansink, mw. drs. A.G., lid RvC (spreker)

Graeff, ir. J.J. de lid VROM-raad (spreker)

Hoogerwerf, mw. mr. dr. P.F., lid NSDO-team

Jongh, drs. P.E. de, NSDO-team

Kieft, ir. R., Novioconsult

Klundert, drs. A.F. van de, algemeen secretaris VROM-raad

Kwak, mw. drs. A., lid NSDO-team

Locht, mr. P. van de, Lid NSDO-team

Noordanus, mr. P.G.A., voorzitter VROM-raad

Prillewitz, ir. F.C., lid RLG

Reedijk-Soffers, mw. drs. J., secretariaat VROM-raad

Rijckenberg, mw. drs. A.M.J., lid VROM-raad (dagvoorzitter)

Roele, ir. C.D., lid NSDO-team

Ros, J., lid NSDO-team

Schuyt, prof. dr. mr. C.J.M., lid WRR (spreker)

Sievers, mw. mr. I.P., secretariaat VROM-raad

Soest, ir. J.P. van, lid AER (spreker)

Turkenburg, prof. dr. W.C., lid VROM-raad

Verkaik, dr. ir. A., directeur InnovatieNetwerk Groene Ruimte en Agrocluster

Verkooijen, ir. H.J.M., algemeen secretaris RVW

Vos, drs. F., algemeen secretaris RMO (spreker)

Vos, drs. P.J., lid AER

Wams, drs. T.J. lid VROM-raad (spreker)

Wijst, drs. C.A. van der, secretariaat SER